

Värvid, arvud, kujundid

Esivanemate maailmapildist

Avaldatud: Looming 1981, nr 11, lk 1600–1608

Kõige erinevama põhitegevusega inimestel on tavaks saanud iidse rahvakalendri tähtpäevadel – künnipäeval, kolletamispäeval – kokku tulla paleoastronoomia konverentsidele. Üheskoos heidetakse pilk oma rahva aga ka inimkonna hämaraegadesse, et seeläbi paremini mõista ennast, mõista tänast ja võib-olla homsetki. Ühelt selliselt kokkutulekult pärineb ka väitlus, mille algatajate hulgas oli “Loomingu” toimetus. Alljärgnevalt toob ajakiri sellest olulisema väljavõtte.

Sedapuhku otsiti võtit sellele, missugustes värvides, arvudes ja kujundites meie esivanemad maailmapilti tajusid ning missuguseid maailmapildi sümboleid nad kandsid teadlikult, missuguseid jäljendasid pimesi. Saalitäie rahva hulgast ütlesid tõsisemalt sõna sekka üheksa meest. Esindatud olid professionid astronoomist arheoloogini, füüsikust folkloristini, arhitektist etnograafini, kunstnik ja muusik... Nimed väljaastumiste järjekorras: Enn Ernits, Mikk Sarv, Ülo Tedre, Madis Kõiv, Vello Lõugas, Tõnis Vint, Ants Viires, Ülo Stöör, Heino Eelsalu.

ENN ERNITS: Stefan Zweig käsitleb raamatus “Tervenemine vaimu läbi” üht huvitavat juhtumit, mis peaks meie teemaga hästi kokku minema. Pärast seda, kui Maria Theresia Paradiesi, andeka noore tütarlapse nägemismeel oli taastunud, kirjutas ta isa: “Kõige rohkem vaeva nõuab talt värvide ja kauguste tundmaõppimine, kuna ta on oma vastsaavutatud nägemismeele suhtes kogematu ja harjumatu nagu äsjasündinud laps. Ta ei eksi iial ühe värvi erinevuses teisest, ajab aga küll segi nende nimetused, eriti kui teda jälile ei aidata võrdlusi kasutades värvidega, milliseid ta on juba tundma õppinud.” Tabavalt kirjeldatud! Värviaistingute tunnetamine algab teataval ontogeneesi etapil ning areneb pikkamööda. Koolieelikud eristavad küll punast, kollast, sinist ja rohelist värvi, kuid ülejäänute nimesid aetakse tihti segi. Loomulikult pakub huvi küsimus: kuidas kujunes värviline maailmapilt meie esivanematel? Tõuke

uuringutele andis vendade Sarvede artikkel,¹ kus muu hulgas märgitakse, et erinevalt eesti omast pole soome, karjala ja teiste põhjarahvaste loomislugudes värve või neid on vähe – valge, must ja punane.

Omadusi tähistavad sõnad tekkisid esemete nimetustest. Teatud tunnusega ese muutus etaloniks. Alles hilisemal arenguetapil hakati kvaliteeditunnuste nimetusi moodustama keele spetsiifiliste vahenditega nagu liited ja muu seesugune.

Maa ja taeva erinev värvus, öö ja päeva vaheldumine ning teised vastandnähtused, mida kindlasti märgati juba hallil esiajal, viisid ka keeles tumeda (musta) ja heleda (valge) eristamiseni. Vastavad sõnad – valge ja tüme – on tuntud uuralieelsel, nõndanimetatud substraatkeele perioodil. Taevast peeti heledaks, maad tumedaks, öise taeva kohta võidi öelda ka must, helesinise kohta aga valge, nagu tänapäevani tehakse mõnedes Aafrika keeltes. Ka idamaadel peetakse taevast valgeks. Neenetsi jumalusele Numile, mis tõlkes tähendab samuti taevast ja ilma, ohverdati kevadel ja sügisel valge põder. See tapeti riituse ajal, pea päikesetõusu poole. Maa all elas aga Paride Num, mis tähendab musta jumalat.

Permi keele, aga võib-olla isegi soome-ugri perioodil lisandus meie esivanemate tagasihoidlikku värvigammasse roheline-kollane värvus. Võrdle soome “vihreä”, karjala “vihandu”, ersa “ožo” jt. Eesti keeles on see säilinud “viherpuu” kujul türnpuu nimetuses. Selle puu marju ja koort kasutati vanasti roheline ja kollase riidevärvi saamiseks.

Hämmastav, et soome-ugri keeltes ei ole “punase” jaoks sõna, mida saaks projitseerida algkeelde. Kas meie esivanemad ei eristanud tule ja elu värvi? Lapsepsühholoogia ning ajaloolise etnograafia andmetel hakati ju kõigepealt eristama pikalainelist punakiirgust. Võib-olla seletub punase värvusi varane mitteeristamine kliimatilise ja sellega seoses oleva geneetilise eripäraga, millele viitab ka punapimeduse suurem esinemissagedus idapoolsetel populatsioonidel. Pole võimatu, et mainitud läänemeresoome-permi nimetustes kajastus peale roheline ja kollase ka punase värvuse mõiste. Kaudselt viitab sellele oletusele “Kalevala” loomisluu: “Ülalpool punarebusta päikeseksi paistemaie.” Lisada võib Andrus Saareste näiteid eesti murretest. Nimelt kutsutakse Lõuna-Eestis munakollast paiguti “verrev muna” – punane muna. Peale selle on munarebu viidud etümoloogilisse seosesse Wiedemanni esitatud keeleainesega: rebu liiv – tähenduses “punane liiv”, rebu maa – “punane liivamaa”. Ilmselt peitub siin võti maailmamuna-müüdi geneesi mõistmiseks.

Küllaldaselt on aga andmeid kollase ja roheline keelelise mittediferentseerimise kohta. Häälikuliselt soome “vihreäle” vastavad nimetused tähistavad mari keeles rohelist, liivi ja ersa keeles aga kollast. Muide, ka eestikeelse sõna “rohikollane” saksakeelseks vasteks on Wiedemannil toodud “rohuroheline”.

Kolme värvuse tunnetamist võidi seostada ettekujutusega kolmekihilisest maailmast. See tekkis Kaljo Põllu andmetel mesoliitikumis ja kajastus soomeugri rahvaste kõigil elualadel. Taevast peeti valgeks, maad roheliseks, manalat mustaks. Oletatakse, et sinise värvuse nimetus on läänemeresoome ja mordva keeltesse laenatud iraanlastelt. See võib olla seotud alumise ja ülemise taeva eristamisega iidse maailmapildis. Läänemeresoome perioodil ja hiljem on värvuste skaala vastavalt tunnetuse arenemisele täienenud kas oma sõnade või laenude baasil. Genuinne on eesti “punane” ja võib-olla ka “ruske”. Sõna “must” on Paul Ariste andmeil arvatav substraatsõna kunda perioodist. “Halli”, “harma” ja “kollast” peetakse balti laensõnadeks.

Kokkuvõtteks rõhutaksin, et eestlaste ja teiste soomeugrilaste värviline maailmapilt on kujunenud järkjärgult, vastavalt arusaamade arenemisele universumi mitmekihilisusest. Teiseks, nende värvigamma täiustumine toimus üldiste seaduspärasuste alusel lühilainelise valguse tunnetamise suunas.

MIKK SARV: Räägiksin eestlaste värvilisest maailmapildist rahvalaulude ja mõistatuste põhjal. Vaatlen nelja spektrivärvust: sinist, punast, rohelist ja kollast. Oletan, et rahvalaulikud tajusid neid samuti nagu meie praegu, nii et samu spektriosasid nimetati samade nimedega. Värvinimetusega võrdseks olen kohati lugenud kindlat värvi objekte: kullerkupud märgivad kollast, sinililled (vahel ka soo, meri, mets ja taevas) sinist, maks punast jne. Tekstinäited on enamasti Ülo Tedre eesti rahvalaulude antoloogiast, samuti Herbert Tampere raamatust “Eesti rahvalaule viisidega”.

Rahvalauludes on punane tavaliselt seotud tervise, elujõu ja tugevusega. Näiteks laulus “Ära puhu puna!”: “Mis sa puhud, põhjatuuli, / lõetsud, lõuna-neitsikene! / Puhud sa puna minusta, / lõetsud verda vaevasesta!” Puna võib minna puude peale või maasse. Võistulaulmisel sõimab üks laulik teist: “Mes sina, sinine, laulad [---] / Las mina, punane, laulan...” Punane on vägevam ja tugevam. Kui laulus peretütart laidetakse ja vaeslast kiidetakse, on peretütar – vaatamata sellele, et ta sööb sealiha – “ikke silmista sinine, / põskista põdenekarva, / kõrvaääred kolletavad”. Vaeslaps on “ikke silmista sileda, / ikke põskista punane, / kõrvaääred kõkketavad”. Punane on maa värv: “Sood sinavad, maad punavad”, samuti mitmete lüroepiliste laulude algusvärssides: “Käisin tieda tipilista. / [---] maada maksakarvalista.” Nii maa kui ka maks on mõistatustes vägevuse ja elujõu võrdkujudeks. Sinist värvust nimetatakse lauludes kahes seoses. Toodud näidetes vastandub ta punasele ja on nõnda seotud kõhnuse, kehvuse ning haigusega. Seostudes metsa, soo, mere või taevaga, on sinine pikkuse, terviklikkuse ja kõikehaaravuse võrdkujuks. Laulus “Mehe tapja” läheb Meeli, kes on oma mehe tapnud ning tagaajajate eest kusagilt enam kaitset ei leia, “silmini siniveese”, kadudes merre. Vaid meri suudab katta Meeli

süüd. Ka kollane nagu sinine esineb kahes seoses: kolletumist, hääbumist ja haigust märkides ning vastupidi, päikest ja tärkamist tähendades meie kõige “värvilisemas” rahvalaulus: sinikirja lind põlgab punase põõsa, põlgab sinise põõsa ja teeb pesa ning loob maailma kollasel põõsal.

Roheline esineb lauludes üsna harva, otseselt näiteks laulus: “Käime teeda tipulista, / [---] rohelista, roosilista.” Sõna “roos” jätab mulje, et tegemist on üsna uue värsiga. Kui “haljast” pidada roheliseks, võib öelda, et ta on seotud kasvu- ja elujõuga. Nii nagu laulus “Kevad põllul”: “Ärge, neiud, muretsege [---] / Juba näikse rukipäida, / odraoras ju haljendab...” Ja ka murelaulus, kus laulik kurdab, et vaevase elu asemel võinuks ta ammu haljendava ja rõõmsa hauakünka all lamada.

Sinine ja punane üheskoos on seotud üleloomuliku jõu ja võimetega. Laulus “Loomine” loob maailma punapäine pääsukene, sinikirja linnukene. Laulus “Kulla põlemine” kustutab müütilise tulekahju sinipunane pilv või sinine hani punase pea või sabaga: “Pilvel oli purje pikka, / purjel oli hani punane, / hanil oli saba sinine.” Ja teisel: “Pilves ollid vihmapisarad, / vihmast sai hani punane, / hanist saba sinine.”

Sinine ja kollane üheskoos tähistavad vastupidist: passiivsust ja nõrkust, und ja surma. Haiglane inimene on sinine ja kollane. Lauludes “Haned kadunud”, “Kari kadunud” jt. “kadumislauludes” jääb laulja magama sinilillede sekka ja angervaksade või kullerkuppude vahele, kaotades nõnda midagi talle väga olulist – haned, karja, ehted vms. Laulus “Ema haul” on surnud emal sinililled silmadel, kullerkupud kulmuldel.

ÜLO TEDRE: Kollane on tõepoolest enamasti negatiivse sisuga. Aga päikesega seoses ei ole ju kollane, vaid hoopis kuldne. Ja kulla värvid on väga mitmesugused, isegi rohelist kulda võib olla, samuti sinist kulda. Ja “kullakarvaline” on enamasti positiivne, ehkki väheesinev. Nii et “kollase” mõistega on asi kahtlane. Ka rohelse kohta need näited päris hästi ei veena. Võib-olla oleks hea anda statistika. Kui Teil on need rahvalaulukogud läbi töötatud – mitu esinemisjuhtu mitmes tüübis ja mis nad tähendavad –, võiks andmed kokku võtta. Statistiline materjal veenab alati. Fakt on fakt. Punane võib ju maa olla, ma ei vaidle. Aga millest järeldub, et sinine märgib pikkust? Kogu eelnevast näitestikust ei tulnud see kuidagi välja. Ta vastandub punasele – see on õige. Ta näitab kõhnust, kehvust, haigust, see kõik on õige. “Mes sina, sinine, laulad, / [---] sinu suusta kukkub kuola...” Muidugi, haige inimene on sinine. Aga kuidas sinine ikka terviklikkust ja hõlmavust tähistab?

MIKK SARV: Merena.

ÜLO TEDRE: Meri ei saagi muud värvi olla kui sinine. Aga ta ei pruugi selle tõttu veel tähendada kõikehõlmavust ja terviklikkust. See on lihtsalt mere värv.

MIKK SARV: Samal ajal mõistatuses tähendab meri just kõikehõlmavust. Mõistatuses on taeva võrdkujuks meri nelja samba vahel.

ÜLO TEDRE: On väga ohtlik ühe žanri kujundeid kanda üle teise. See on tõsi, et rahvalauludes on värvid väga dissonantsed, väga eredad ja neid on vähe. Kui laule lugeda, siis leiamegi tõepoolest ainult sinist, punast ja harva rohelist, võib-olla kaudselt ka kollast. Üliharuldased on must ja valge, mis on ometi kõige loomulikumad värvid.

MADIS KÕIV: Kas neid loetakse üldse värvideks?

ÜLO TEDRE: Vaat see on teine küsimus. Ma tahtsin Ernitsa käest küsida, kas musta ja valget ongi üldse esialgu värvidena võetud või on nad hoopis midagi teisetasandilist.

ENN ERNITS: Madis Kõivu ja Ülo Tedre küsimus on õigustatud. Musta-valget ja punast näiteks ei saa päris ühte patta panna.

ÜLO TEDRE: Meie rahvalaul on värvivaene. Kuigi lugedes võib jääda mulje, et ta on just väga värvikas, väga kirev, igatkanti sillerdav. Mulje tuleb parallelismist.

VELLO LÕUGAS: Värvuste suhtes veel, nimelt punase maa kohta. Ühe kihelkonna kohta on Lennart Meri oma raamatus "Hõbevalge" põhjalikumalt sõna võtnud. See on Jüri kihelkond. Seda on ookri- või rebuvärvi kihelkonnaks seletatud. See ongi huvitav piirkond, kus levivad punakad mullad, väga kitsal alal Tallinnast ida pool. Iru, Vão, Nehatu, Maardu ja Lagedi – ma ei ole ise selle piirkonna kohanimedega hästi kursis. Aga kevadel, kui maa on üles küntud ja vihmad on tulnud, on põllud seal tõepoolest lausa punased. Kadunud Artur Vassar avaldas vahetult enne oma surma mõtte, et siit on maa saanudki oma rebukarva nimetuse.

MIKK SARV: Püüan nüüd kirjeldada eestlaste maailmapilti mõistatuste abil. Selleks kasutasin Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna mõistatuste kartoteeki. Märksõna "maailm" all leidsin kolmkümmend varianti ühest mõistatusest, kirja pandud eri aegadel eri kohtadest üle Eesti. Vanim üleskirjutus on 1732. a. Anton Thor Hellelt. Mõistus ise kõlab nii: isa pikk, ema lai, öde pime, vend pöörane! Pikk isa on taevas, lai ema on maa, pime öde on öö, pöörane vend on päev. Samal mõistatusel on ka teisi lahendeid peale maailma. Kui lahendiks on humal, siis on pikk isa humalavars, lai ema tema lehed, pimedaks õeks võrsed ja väädid, pööraseks vennaks käbid ja viljad. Kui lahendiks on kuusk, siis pikk isa on kuusetüvi, lai ema on kuuseoksad, lapsed on käbid. Kõigis variantides nimetatakse omadusi, nagu pikkus, laius, pimedus ja pöörasus, samuti nelja

perekonnaliiget: isa, ema, tütar ja poega. Nõnda võib öelda, et eestlase maailm on pikk, lai, pime ja pöörane. Ta on nagu kasvav taim. Areng ja liikumine kõrvu püsivusega on võrdselt olulised nii selles mõistatuses kui ka meie maailmapildis. Võrdleme mõistatuse paralleellahendeid. Taimevarre ülesanne on taime ühendamine ühtseks tervikuks, seega sama mis taevast toetaval maailmateljel ning isal perekonnas. Okste ulatus ja lehtede laius määravad taime puhul tema fotosünteesi ja ainevahetuse jõudluse, tema võimsuse, vägevuse. Mida viljakam on maa, seda laiem on võra. Perekonnas kannab tervise ja elujõu eest hoolt ema. Taim kasvab võrsete kaudu öösiti. Perekond kasvab tütarde kaudu. Pungades ning nendega homologilistes käbides ja õites on areng kõige kiirem ja muutused kõige suuremad. Maailmas on päevad kõige sündmusterikkamad, perekonnas on pojad kõige pöörasemad, muutlikumad. Kui võrrelda toodud mudelit värviseostega rahvalauludes, siis sobib maa ja ema värviks punane, vägevuse ja elujõu sümbol. Taeva, kõrguse ja isa värviks on sinine. Päikese, pungade, poja ja pöörasuse värviks on kollane. Öö, õe, kasvu ja arengu värviks jääb roheline. Neljatist maailmapilti võib leida ka väljaspool mõistatusi. Mitmed rahvalaulud arenevad neljaastmeliselt. Neljas aste viib tegevuse uuele tasandile. Laulus “Arg kosilane” räägitakse, kuidas nooruk metsas kogemata leiab “. . . salku saarepuid / ja tõise salku sarapuid, / kolmas salku kuslapuid, / neljas salku neidusida”. Metsas uitaja unustab puud ja hakkab neide püüdma. Laulus “Venna sõjalugu” sõidab sõjast koju tulnu isa õue, isa ei tunne teda; ema õue, ema ei tunne teda; venna õue, vend ei tunne teda; õe õue, õde tunneb ta ära ja kuuleb talt kirjelduse sõjast, õele tundmatust, võõrast ilmast. Seega neljandast kohtumisest hargneb uus ilm. Teekäigulauludes jõutakse imemaale, kus on neli neitsit. “Üks aga kodus kuldaüöda, teine nidus niidisukka, kolmas õmbles hõbepärga, neljas nuttis noorta meesta.” Neljas, tegevuseta, tunneb end kuuluvat teise tervikusse ning lahkubki koos saabuva peiuga. Neljatine maailmapilt on tuntud ka teiste rahvaste ja kultuuride juures. Ennustamiseks kasutatud Vana-Hiina muutuste raamatu sümbolika aluseks on perekond – isa, ema, õde ja vend, mis kujutavad nelja jõudu universumis.

TÕNIS VINT: Mind on huvitanud esivanemate kunagine maailmapilt seoses vanade liivi vöödega. Need vööd oli mõned aastad tagasi mulle väga ootamatu leid. Selgus nimelt, et meie muuseumides lebab hulgaliselt vanu kirivööd, kus on peidus üks suurema keerukusastmega informatsioone maailmas. Enamik vöösid on leitud kaheksakümmend kilomeetrit Riiast eemal Lielvärde ümbrusest, kuid samalaadseid fragmente on säilinud ka Tõstamaal. Mul on õnnestunud kätte saada umbes kuuskümmend erisugust vööd, võib-olla neid palju rohkem enam ei olegi. Oma sisulise informatsiooniga nad nagu kordaksid ühte probleemi – maailma loomise eri aspekte, looduse üldkooskõla.

Puudutan üht väga kitsast probleemi, mis otseselt viib maailmapildi ehitamisele ja kattub Sarvede skeemiga. Räägiksin maagilisest O-ruunist ☒, ruunikirjade ühest omapärasemast märgist. Seda ruuni teistes vanades tähestikes ei esine, teda võib kohata üksnes Põhja-Euroopas ja tema tagurpidi-varianti ☒ ilmselt ainult Walesist pärit ruunikirja alfabeedis. Samas aga on see ruun maagiliste nõiamärkide hulgas üks tähtsamaid. Ta on paljudesse talismanvöödesse salamärgina sisse kootud, paljudes süsteemides aga leidub peidetud kujul ja teda on kaasavarana pärandatud mööda otsese suguluse liini. Liivi vööd on äärmiselt keerulised ja nende jäljed katkevad kusagil meie ajaarvamise esimestel sajanditel, kaugemale ei näi need mustrid sellisel kujul ulatuvat.

Olin tõsiselt üllatunud, kui ilmnes, et nende algeid võib leida ühes hoopis varasemas süsteemis. Nimelt viisid kõik teed Vana-Hiina tabeli Ching'i juurde. Kui me ühendame maksimaalse mees- ja naisalgega heksagrammid, kujutab O-ruun kuue peegelduva tabeli energijaooni. ☒-kujundit aga on Kaug-Idas käsitletud kui ühte moodulit reaalsusele tema arengus. Tähendab, reaalsus kui meie maailm. Ja huvitav oleks nüüd märkida, et germaani O-ruunil nimetusega obala on valduse, omanduse tähendus. Kaug-Idas tähendaks seesama kinki, annetust. I Ching'i tabelis kujutab heksagrammide süsteem aastaringi kui pidevat protsessi, kahaneva ja tõusva jõu omavahelist kooskõla. Sealjuures suuremad aktiivsused jäävad kevadele ja sügisele. Kaug-Ida kontseptsioon reaalsusest, maailma tekkimisest algab energia tasandist, omavaheliste põimingute ja pööristena. Samalaadseid algseisundeid leiame ka liivi vöödel. Kaks edasist tegevust kujundavat algjõudu on tavaliselt eraldatud. Siia võiks lisada veel väga keeruka ja mitmeastmelise arengusüsteemi, mida me praegu ei hakka puudutama. Põhiline on S-kujuline protsess, mis on aga aegruumi projekteeritud ringliikumine. Oma vanimatel sõlgedel leiame üllataval kombel sellesama S-kujundi arendatud variandid, mida Korea templites võime kohata veel tänagi. Ja kättesaadava materjali põhjal on meie variant umbes kolmsada aastat vanem kui Kaug-Ida oma. I Ching'ist tuleneb otseselt ka neljaosalise maailma kontseptsioon.

Põhja-Kaukaasias on avaaridel väga omapärane süsteem – kaks mittereaalust ja kaks reaalsust. Neljaosalise maailma kontseptsiooni püüti säilitada ja edasi kanda rituaalsetel riietusesemetel nii Mehhikos, Volga kallastel mariide juures kui ka Gotlandi saarel. Gotlandil on nendeks pildikivid, mis pärit ajast enne viikingeid. Viikingite tulekuga see kultuur kaob. Säilivad ainult fragmendid. Võib oletada – mõningad uurijad ongi seda teinud –, et kunagine kultuuritsentrum, mis enne viikingeid oli Gotlandi saarel, kandus viimaste saabudes Balti mere rannikuid mööda laiali, eriti just lõunarannikule.

MADIS KÕIV: Need mustrid ja skeemid, millest siin räägiti, on peale muu matemaatilised objektid. Kui neilt kõrvaldada kultuuritraditsioonilised tähendused,

jääb järele puhas ja üsna selge struktuuriga matemaatiline objekt. Esiteks, Hiina muutuste raamatu heksagrammid. Nende aluseks on nähtavasti spontaanne kahendsüsteem, s.o. arvude kahendsüsteem. Teatavasti on see kõige lihtsam ja loogiliselt kõige selgem süsteem. Muide, arvude kahendsüsteemis töötavad ju ka arvutusmasinad. Inimese tegu lähtub sellest samast loogilisest alusest – “ei”-st ja “jaa”-st, plussist ja miinusest, nullist ja ühest (. . . see ja too jne. jne.). Et niisugune arvude, s.t. järjestuse esitamise süsteem esineb väga mitmel pool, selles ei ole midagi imelikku, sest mõtlemine ise on selle struktuuriga väga lihtsalt esitatud. Muuseas võib veel öelda, et Leibniz, kes ühe esimesena arvutusmasina il arvutusprintsipi uuris, tundis nendes tabelites ära arvude kahendsüsteemi. On vaieldud, kas Leibniz tundis kahendsüsteemi enne heksagrammide nägemist või viisid alles heksagrammid ta kahendsüsteemi ideele.

Kõige sügavamate struktuuridega, nendega, millest me paratamatult peame lähtuma, tegeleb füüsika see osa, mida nimetame fundamentaalseks. Siin on miinumprintsip selleks juhtivaks printsibiiks, mille abil me üldse saame midagi otsustada. Igasugune nähtus realiseerub, arvestades kõige ökonoomsemat võimalust. Ja just niisugused geomeetrised kujundid on kõige tavalisemad minimaalsuse realiseerimise näited. Mõtlemine ise valib oma sümbolites välja kõige lihtsamad, s.t. “minimaalsed kujundid”. Sümboli valiku aluseks on mingi printsip (üldiselt see ei ole teadvusele teatavaks tehtud), mis realiseerib end ökonoomseimal viisil.

Niisiis, kui räägitakse väga lihtsatest sümmeetriatest, mida ma matemaatiliselt mõistan (alateadvuses) sõnastada (kuigi ma tegelikult ei sõnastagi), siis nähtub, et niisugused lihtsad sümmeetriad esinevad väga mitmesuguste asjade alustena, ja ma ei imesta sugugi, leides neid üpris erinevates kohtades. Kui mingil põhjusel esitataksegi mõnesugune lisanõue sümmeetria muutmiseks teatud suunas, siis realiseerub ka see ikka kõige lihtsamal viisil. Seepärast pole üldse imelik, et sümboolsed kujundid osutuvad lihtsateks, et nad lähtuvad väga mitmelt poolt ja jõuavad väga mitmele poole.

Lihtsad kujundid realiseeruvad kõige ootamatumates olukordades. Kui vaatate lumekristalli, siis näete kujundit, mida olete võinud imetleda näiteks mõne kinda mustriks. Ka siin esineb muster, mis mujalgi kordub. On võimatu järeldada üheselt seda, kust lihtne muster on pärit – ta on pärit omaenda lihtsusest; ta on ökonoomne ja pakub ennast paljudele. Kust on pärit sfäär, kust kuup? – Igalt poolt!

Aga nüüd tahan ma, vastupidi, öelda midagi laenamise kasuks. Asi on nii, et samal ajal on lihtsad süsteemid väga stabiilsed. Kui te koormate mingisuguse kujundi teiste kujundite hulgas tähendusega, siis kujundi ökonoomsus tagab stabiilsuse. Ja kui te ta käiku lasete, siis ei ole tal raske edasi liikuda. Ta liigub, kuid säilib. Nõuab suurt pingutust, et tema stabiilsust häirida. Nii et

ka kujundi edasirändamine on igati loomulik. Sündinud kusagil, on ta küllalt stabiilne, et liikuda edasi muutumatult. On vaja ainult vähest pingutust, et teda edasi viia, aga suurt pingutust, et teda muuta.

ÜLO TEDRE: Ornamendi, ruunid, kirjamärgid ja lihtsalt märgid dikteerib äärmiselt suurel määral loomulikult ikkagi materjal. Kui puu oli saanud kalendrite ja sirvide materjaliks, siis iseendast mõista domineeris märgina kriips, sest puule oli kõige lihtsam teha kriipsu. Katsuge puule teha sõõri. See on küllalt raske, mõnikord isegi mõeldamatu. Kui seda on tehtud, siis kindlasti hilisemal ajal ja varasemast hoopis paremate tehniliste oskuste ja vahenditega. Isegi puhast risti on raske puusse lõigata. Oleneb muidugi puusüüst ja materjali pehmusest. Nii et materjal tingib teataval määral märgi iseloomu. Võtame põhjamaalt kas või needsamad geomeetrilised mustrid – need on siksakilised suuresti just sellepärast, et on noaga välja lõigatud. Sirgeid ja haakseid kujundeid oli palju lihtsam teha kui igasuguseid sõõre. Hoopis teistsuguseid kujundeid sai teha nahale ja tekstiilile. Õmblemisel või tikkimisel tekivad jälle teiselaadilised kujundid. Seega ka töövahendid tingivad kujundi või märgi. Tähendab, märgid peaksid olema kas meie esivanemate kujundilise või sõnalise maailmapildi kandjaks või selle pildi välise vormi väljendajaks. See siis eeldaks nagu seda, et pilt oli olemas, me kas kandsime või väljendasime seda. Eeskätt aga pidime selle pildi ise looma, et seda siis kanda või mitte kanda, või siis kuidagi teistelt kopeerima.

ANTS VIIRES: Mis puutub ornamentikasse, siis on täiesti õigesti tähelepanu juhitud sellele, et ornamentika iseloom sõltub paljus vahenditest ja materjalist. Kui me koome ornamendi sisse, siis on paratamatu, et paljud motiivid eri paikkondadest võivad siin korduda. Kord juba tekkinud, osutuvad ornamendi motiivid või mõned kujundid tihtipeale väga stabiilseiks ja lähevad rändama. Igal juhul pole sugugi selge, kas nende kujunditega koos rändab ka nendele omistatud tähenduslik sisu. Erinevas keskkonnas võib sama kujund saada hoopis teise tähenduse. Samuti võib ornamendile omistatud tähendus aegade vältel oluliselt muutuda. Nii et rahvakunsti ja muistse arheoloogilise kunsti varal maailmapildi kohta järelduste tegemine on üpris keerukas ülesanne. Midagi saab teha, aga tõenäosuse protsent jääb seda väiksemaks, mida vähem saab tugineda konkreetsele kohalikule ainesele. Kui tõmmata võrdlusjooni Lääne- ja Ida-Euroopa vahel, siis Läänes on rahvakunst vahest rohkem looduslähedane, Idas rohkem geomeetiline. Nii vaieldakse. Samas näiteks Põhja-Venes tugineb rahvakunst just loomariigist võetud kujunditele. Meil Eestis kohtab neid aga äärmiselt harva.

VELLO LÕUGAS: Tuleb arvestada seda, et paljud kujundid ja ornamentaalsed pärandid on väga-väga vanad ja tulnud kaasa võib-olla inimkonna lapsepõlvest. Sellest ajast, kui inimesel tekkis vajadus anda emotsionaalset ja ratsionaalset informatsiooni edasi kujundite, märkide kaudu, mitte ainult sõnaliselt, sest sõnad võisid ununeda. Siis tekkisidki selle informatsiooni edasiandmiseks graafilised kujundid, pildid. Seda juba mitukümmend tuhat aastat tagasi. Tollel on veel pikem, sadadesse aastatuhandetesse ulatuv eellugu. Viimase poolesaja aasta jooksul on õnnestunud algpõhjustest mõndagi välja selgitada. Võime öelda, et meie, läänemeresoomlased, oleme kahe maailma piiril juba paleoliitikumist saadik. Nimelt võib muistse paleoliitilise mandri jagada kahte territoriaalselt erinevasse ossa: Euroopa läänepoolne osa ja Ida-Euroopa koos Aasiaga. Selle joone võiks tõmmata püsti alla Saaremaa kohalt. Ida poole jääb põhiliselt geomeetiline kunst, mis annab oma informatsiooni edasi märksüsteemiga, ja lääne poole jäävad meilegi tuntud suured koopamaalid Prantsusmaal, Hispaanias ja mujal, samuti skulptuurid. Muidugi, mõndagi läheb üle selle joone ühelt ja teiselt poolt, kuid üldiselt on selline suur jaotus selgelt jälgitav ja seda, mis oli Ida-Euroopas ja Aasias paleoliitikumis, annab Lääne-Euroopast otsida. Kui võrrelda vanu käevõrusid, mis on leitud paleoliitikumist Nõukogude Liidu territooriumil, siis näete hämmastavat sarnasust nendesamade Vindi näidatud vöödega. Nii et teatud määral on selline ajaline side olemas ja laieneb paljudele elualadele.

Teisest küljest peame arvestama mitte ainult vertikaalset ajakulgu, vaid ka seda, et teatud piirkonnas teatud perioodil õitsenud ja arenenud kultuurinähtused lähevad lõppfaasis edasi teistele kultuuridele ja inimestele siis, kui nad oma algkodus on juba tähenduse kaotanud. Ja sarnasus Lääne-Euroopa motiividega on siin märgatav. Traditsiooniliselt otsitakse igas rahvakunstis, ka Eestis, seoseid Lääne ja Ida vahel. Juba varakristuse ajal otsiti Iiri kunstist ja mujalt selliseid jooni, mis seovad Lääne-Euroopat Hiinaga ja Indiaga.

Nii et selles, kuidas mingi kunstinähtus päralt jõudis ja kuidas ta siin on juurdunud, tuleb toetuda tõsisele ajaloo-uurimisele. Ja ajaloolistes määrangutes tuleb olla väga konkreetne. Seos “põhjus-tagajärg” tuleb selgeks teha.

ANTS VIIRES: Kui täna siin rääkisime näiteks värvilise maailmapildi kujunemisest, siis me ei tabanud kuskil värvilist maailmapilti, küll aga värvuste sümboolikat. Mõnede värvuste osas see sümboolika oli veenev, teiste osas vaieldav. Nii et praeguses esituses ei ole küllaldaselt tõestatud isegi sümboolika. Mulle jäi niisugune tunne, et ega me eestlaste värvilist maailmapilti täna tegelikult näinud. Punase ja sinise ja, ütleme, tumeda sümboolika – see on midagi võrdlemisi laialt üldnimilikku. Missugused tähenduslikud varjundid sellele antakse kuskil Idamaa kultuuris või Läänes, see on teine küsimus.

MIKK SARV: Kas eestlased olid neljatisel maailmapildi kandjaks või kopeerijaks, kas nad mõistsid seda või võtsid üle vaid kuju ja kopeerisid seda lauludes ja rahvakunstis, sisu mõistmata, sellele on peaaegu võimatu vastata, sest nagu Madis Kõiv ütles, on lihtsat mudelit lihtne laenata. Ja laenajagi võib laenatut mõista ja õigesti kasutada.

ÜLO STÖÖR: Sõna “laenama”, üldse jutt igasugusest kultuurilaenust on solvav, sest tegemist on juriidilise terminiga. Olid muistsed rändrahvad. Kasutades sõna “ränd”, saame öelda, et on rändmotiiv, millel oli teatav algmotiiv. Kuid mis on laen? See on võtmine, laenamine, mis tuleb kunagi tagasi anda. Ka “laensõna” on vulgaarne. Ütleme, et ühest külast viidi “Singeri” õmblusmasin teise külla – ajutiselt, see on laenamine. Kuid kultuuriliselt on algmotiiv nagu mingi rusuvool, millesse iga rändav kultuur on oma osa maha jätnud, ja see rusuvool on teatavale alale ulatunud, sealt läbi voolanud või maha jäänud.

MIKK SARV: Kui rääkida laenamisest, siis on kaasaegne kultuur orienteeritud arengule, progressile, muutustele. Püsivus ja kestus omaette väärtustena jäävad enamasti tagaplaanile. Täheleb, kaasajal mõistame küll maailma pimedust ja pöörasust, mitte aga tema pikkust ja laiust. Nii püüame aina selgitada, kust ja kuidas muster või mõistatus on rännanud, maldamata peatuda ja mõtelda, milleks nad on loodud. Pole vist mõtetki küsida, kas me oleme neljatisel maailmapildi kandjad või kopeerijad. Mõistja on ka kandja, mittemõistja kopeerija. Mõlemad võivad elada samal ajal ja sama rahva hulgas.

ÜLO TEDRE: Kahjuks pean ma siiski protesteerima. Ma ei näe kuskil ja Te ei tõestanud mitte kuskil, et see neljaosaline pilt oleks kuigi vana. See on Teie konstrueeritud maailmapilt. Tegelikult võiksite küsida, kas meie esivanemad on Mikk Sarve konstrueeritud neljaosalise maailmapildi kandjad või kopeerijad? Ma ei leia sealt midagi rahvaluulelist. Miks peaks maailm olema neljaosaline?

MIKK SARV: Ma ei saa sinna midagi parata, kui meie mõistatustes nõnda öeldakse.

ÜLO TEDRE: See on siis võib-olla üksainus mõistatuste tüüp. Ma kardan väga, et üheainsa tüübi analüüsimisest saadud ulatuslik üldistus võib rappa viia. Tõepoolest, mõistatusi ma ei tunne. Ütlen aga ausalt, mingit niisugust neljaosalist maailmapilti ma sellest mõistatusest ka välja ei loe. Kui niiviisi lugeda, siis saan aru, et on isa ja ema ja lapsed. Mispärast öde ja venda peaks eraldi võtma? Ja loomulik ongi lugeda kolmeosalist maailma: taevas, maa ja maa-alune ehk manala. Sellest ma saaksin kuidagi aru. Ehkki ka see on konstrueeritud, oleks see siiski mingil moel mõne muu asjaga rohkem vastavuses. Aga milleks see neljaosaline? Ta on küll väga efektne, aga ei veena.

TÕNIS VINT: Paar sõna Mikk Sarve kaitseks. See neljaosaline maailmaprobleem on näiteks Kaug-Ida kultuurides põhiline.

HEINO EELSALU: Seda, missugusele alusele rajada arvude süsteemi, peaks püüdma jälgida natukene kaugemalt. Loomulik süsteem on kahendsüsteem, polaarne mõtlemine, see peaks kuskil peegelduma ja nähtavasti peegeldubki nendes elementides, mida täna siin käsitleti. Kui tulla arvude kolm ja neli juurde, siis peaks vaatlema neid arve arvutamise- ja mõtlemissüsteemis üldse. Mulle oli üllatuseks, et pakuti välja neli elementi. Kui hakati minema kahendsüsteemist kaugemale, oleks algul võinud juurde tulla üksainus element, nii et kolm elementi oleksid moodustanud baasi, millel arvutamine käiks skeemina 3; 3X3; 3X3X3 jne. Siberis need kolm elementi esinevat veel rudimentidena. Kui siin on neljast elemendist juttu, siis tuleks vaadata neid kultuure, kus neljandsüsteemi elemendid on tugevad. Olen kuulnud Enn Ernitsalt, et näiteks draviididel on neljandsüsteemist jälgi. Siis peaks seal neljandsüsteem leiduma mitte ainult aritmeetikas, vaid olema kultuuris ka mujal, värvides või geomeetrias.

ENN ERNITS: Ka siinkõneleja pidas silmas neljakihilist maailmapilti (manala, maa ja taeva kaks sfääri). Pole aga võimatu, et eksisteerisid ainult kolmend- (manala-maa-taevas) ja kahendsüsteem. Seega taevasfääride jaotamine on omaette küsimus. Seda tuleks täiendavalt uurida. Teiseks, mis puutub eespool mainitud seoste ja suhete võrdlemisse eri sfääride, eri piirkondadega jne., siis see on väga keeruline. Sarnasus võib olla seletatav juhusliku kokkusattumise, mõjutuste või sugulusega. Kahjuks on paljude küsimuste lahendamiseks materjali napilt. Tuleks teha ulatuslikumat koostööd naaberrahvaste ning kaugemate soome-ugri rahvaste kultuuri uurijatega. Kui palju me oskame arvesse võtta hantide, manside või komide materjale?

MIKK SARV: Täna juhtis Vello Lõugas tähelepanu sellele, et Eesti on arheoloogiliselt väga huvitava piiri peal. Samuti rääkis konverentsil Ülo Tedre sellest, et meie kalendritraditsioon on Ida ja Lääne vahepeal. Täpselt samuti oleme botaaniliselt nende vahepeal, taiga ja lehtmetsade vahel. Me oleme mitmete piiride peal. Seetõttu on meil olnud tõesti võimalus tajuda maailma mitmekülgust ja kirevust pidevalt enda ümber vägagi mitmes mõttes.

Kommentaar

¹ Mikk ja Tõnn Sarv, Loomise lugu. "Eesti Loodus", 1979, nr. 7.